

SUAT DONUK**

Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metninin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Künhü'l-ahbâr Örneği*

The Evaluations on The Establishment for The Copy
Group and Text with The Criticism of A Bulky Work
Which Has Got Many Manuscript Copies; The Sample
of *Künh el-Akhbar*

Ö Z E T

El ile çoğaltılmış tarihi metinlerin aslına yakın bir surette neşrine dayanan metin tenkidi, bilginin sonraki kuşaklara bzulmadan aktarılması bakımından oldukça önemlidir. El yazması nüshaların ortak ve ayırıcı hatalarından hareketle soy ağacını çıkartmaya dayanan stemmatoloji metin tenkidini tamamlayıcı bir bilimdir. Ülkemizde son dönemde metin tenkidi ve stemmatoloji ile ilgili kuramsal çalışmalar hız kazanmıştır. Her el yazması eserin kendine has özellikleri vardır. Muhtevası hacimli bazı tarihî kitaplar fazla sayıda yazma nüsha ile gümü-müze intikal etmiştir. Bu tür eserlerde muhteva malzemesi ve yazma nüshalar çok sayıda olduğu için sadece metin tenkidi ve stemmatolojinin verileriyle işin içinden çıkmak güçtür. Böyle bir eser neşredek bir nâşir metin tenkidi ve stemmatolojinin temel kabullerinin yanı sıra esere, yazarın yaşamına, yazarın ve yüzyılın dil ve anlatım hususiyetlerine, eserin mensubu olduğu edebî dönemin ilkelerine ve tarihî bilgilere hâkim olmalıdır. Metin tenkidinin bilindik kaideleri doğrultusunda, 3-5 nüsha

ABSTRACT

The criticism of the historical texts, which are transcribed by hand, on the base of their publishing that is close to their origin is very important in terms of transferring the information to the next generation without the deterioration. The stemmatology on the base of making a family tree from the point of the manuscript copies' common and distinctive mistakes is a science which is the complement of text criticism. The speculative studies related to the text criticism and stemmatology accelerated in our country in the recent period. Each of the manuscript works has got the specific features. Some of the historical books that their content is bulky have been inherited with many manuscripts to today. As the material of content and manuscript copies in those works have the great numbers, it is very difficult to deal only with the data of text criticism and stemmatology. A publisher who will publish such a work should get the better of the work, life of the author,

* Makalenin Geliş Tarihi: 06.09.2018 / Kabul Tarihi: 08.10.2018.

** Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, (suatdonuk@hotmail.com).

mukayesesiyle kuracağı bir metnin müellifin elinden çıkmış esere göre eksiklikler barındırabileceğini bilmelidir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı genel tarih kitabı Türk edebiyatının fazla sayıda nüshası bulunan hacimli eserlerinden biridir. Bu makalede *Künhü'l-ahbâr* örneği üzerinden fazla sayıda nüshası bulunan hacimli kitapların nüsha ailesini çıkartma hakkında değerlendirmeler yapılacak; bu tür eserlerin tenkitli metnini kurmada müellife ait cümle, paragraf, manzume vb. unsurların metin dışı kalmasını önlemek amacıyla yeni bir yöntem teklif edilecektir.

the language and wording features of the author and century, the literal period's principles and historical information that the work is involved with the main recognitions of the text criticism and stemmatology. He/she should know that a text that he/she will compare it with its 3-5 copies will include the deficiencies than the work which is made by an editor in accordance with the text criticism's well-known bases. The general history book with the name of *Künh el-Akhbar* of Mustafa Ali who is from Gelibolu is one of the bulky books with the numerous copies in Turkish literature. In this article, the evaluations will be made about making the copy group of the bulky books which have the numerous copies, through the sample of *Künh el-akhbar*; a new method will be offered in order to prevent that the factors such as the publisher's sentence, paragraph, poem to make a text with the criticism of such works are kept out of the text.

ANAHTAR KELİMELEER

metin tenkidi, stemmatoloji, *Künhü'l-ahbâr*

KEYWORDS

text criticism, stemmatology, *Künh el-Akhbar*

Giriş

Metin tenkidi Türkçede farklı anlamlarda kullanılabilen bir kavramdır. Bu anlamları üç başlıkta toplamak mümkündür. Birinci anlam çağdaş hadis ilmi terminolojisinde hadislerin *Kur'ân-ı Kerim'e*, akla, tecrübeye, gözleme, bilime, tarihî gerçeklere vb. aykırılığı gibi kriterlerle eleştirilmesidir. İkincisi edebiyat eleştirisi anlamında olup roman, şiir, hikâye, tiyatro gibi edebî bir eseri çözümlenme ve değerlendirme demektir. Üçüncü anlam ise klasik Türk edebiyatı terminolojisinde tarihî bir metnin geçirdiği süreçlerde maruz kaldığı bozulma ve değişiklikleri düzeltip onu asıl hâline döndürme faaliyetidir (Polat 2008: 8). Türk edebiyat araştırmacıları arasında "metin tenkidi" yerine Fransızca kökenli "edison kritik" ibaresi kullanılmaktadır. İlahiyat akademik çevrelerinde ise "metin tenkidi" yerine daha çok "tahkik" kelimesi tercih edilmektedir.

Matbaanın henüz icat edilmediği yıllarda bir kitabın kopyası el ile yazmak suretiyle çıkartılırdı. İhmal, cehalet ve kasıt gibi etkenlerden dolayı (Okuyucu 2008: 443) bir kitabın her yeni kopyası asıl nüshadan bazen bir nebze bazen de ciddi bir biçimde farklılaşmış bir şekilde ortaya çıkardı. Kitabın yazarın kaleminden çıkışından sonra daha ilk kopya nüshada başlayan bu süreç ilerleyen zamanlarda, örnek yazmaların artmasıyla metni aslından epey uzak düşürmektedir. Bu bağlamda metin tenkidi, -her ne kadar matbu nüshalar için de geçerli olsa da- daha çok

elle yazılıp çoğaltılmış bir eseri doğru olarak tespit etmek ve okuyucuya mümkün olduğu kadar yazarın kaleminden çıkmış (original) metnin aynı olan bir metin vermek gayelerini taşır. Klasik edebiyat araştırmacılarının sıklıkla başvurduğu bu yöntemi orijinali aramak ve ona vasıl olmak için kullanılan araçların ve takip edilen yolun bütünü olarak izah etmek de mümkündür (Ateş 1942: 255).

Metin tenkidi eski bir metni elde ister tek nüshası, isterse birden çok nüshası bulunsun, önce eksiksiz olarak anlama çabasına dayanan, sonra da ihtiva ettiği bilgi ve kültür unsurlarını ayırıp açıklamak, bunların doğruluk değerlerini ortaya koyarak metnin anlamını kesinleştirmek amacıyla gerçekteşirilen iki yönlü bir çabadır (Tulum 2000: XIX). Bu çabanın asla en yakın olabilecek metni ortaya çıkartması beklenir. Çünkü metin tenkidinin başka bir tanımı da asla en yakın olabilecek metni oluşturma işidir (Maas 2011: 11).

Buğün elimizde Roma ve Yunan klasiklerinin yazarlarının kendi el yazılarından çıkmış (müellif hattı, autograph) el yazma nüshalar veya asıl (original) nüshayla karşılaştırılmış nüshalar bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan nüshalar sayısı bilinmeyen ara nüshalar vasıtasıyla asıllardan elde edilmiştir. Bu yüzden güvenilirlikleriyle ilgili kuşku vardır (Maas 2011: 11). Metin tenkidi yöntemi batı medeniyetinde bu Yunan-Latin klasiklerini tetkik ve doğru olarak neşretmek, özellikle Vulgate denilen Latince *Kitab-ı Mukaddes* tercümesinin asıl şeklini tespit etmek ihtiyacından ortaya çıkmıştır (Ateş 1942: 253-254).

Metin tenkidi uygulamada kabaca, nüshaların temin ve tetkiki, mukayesede kullanılacak olanların tespiti ve metnin tesisi aşamalarına sahiptir. Her ne kadar pek çok ameliyede en önemli aşama sonuç olsa da metin tenkidinde nüshaların tetkik ve tespiti, sonucu doğrudan etkilediği için en az sonuç kadar önemlidir. Bu öneme binaen batıda Stemmatooloji veya Genealogical Method isimleriyle bilinen bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu bilim dalı daha çok Alman bilim adamı Karl Lachman'ın (ö. 1851) adıyla anılsa da ona nihai şeklini veren Paul Maas'tır (ö. 1964) (Bordalejo 2011: 47-48). Nüshaların birleştirici (ortak) ve ayırıcı (bireysel) hatalarından, fiziksel özelliklerinden hareketle soy ağacının çıkartılmasına dayanan bu yöntemde ortak özellikler sergileyen yazmalara nüsha ailesi veya nüsha grubu adı verilir.

Metin tenkidinin son aşaması olan metin tesisinde esas alınacak nüshanın ve mukayesede kullanılacak diğer yazmaların seçimi nüsha aileleri doğrultusunda yapıldığı için nüsha ailesi çıkartmak stemmatik anlayışın hassas aşamalarından biridir. Avrupa'da eskiden beri bu konuda yapılmış pek çok çalışma vardır.¹ Türkiye'de son dönemlerde her ne kadar yeterli gelmese de metin tenkidi çerçevesinde nüsha gruplandırması hakkında neşirler yapılmıştır.² Tarihî bir metin neşredecek bir nâşir bunlar doğrultusunda nüsha şeceresini ve nüsha ailesini çıkartabilir. Nüsha sayısı 10'u aşmayan, tek ciltten ve telif sürecinden oluşan, orta hacimde bir yazma eserin nüsha ailesini çıkartmak nispeten kolay bir iştir.

Bununla birlikte kendine has özellikler taşıyan el yazması eserler olabilir. Varak sayısı binleri aşan; cilt sayısı beşi, nüsha sayısı yüzü bulan; birden çok telif süreci olan eserler bulunabilir. Özellikle birden fazla cilde sahip kitaplarda müstensih bireysel imkânlar ve fiziksel şartlar doğrultusunda ciltleri birleştirmek ya da ayırmak suretiyle istinsah yapabilir. Bu nedenle stemmatoloji biliminin kâfi gelmeyeceği bir durum söz konusu olabilir. Böyle bir durumda nâşir, eseri neşre hazırlarken stemmatik bilginin gerekliliklerine vakıf olmanın yanı sıra başka meziyetler de sergilemelidir. Bu meziyetler neşredeceği esere, müellifin yaşamına, metnin yazıldığı devrin dil ve edebiyat telakkisine hâkimiyet olarak sıralanabilir. İlgili eser yerleşik kaide ve kabullerle işleyen klasik Türk edebiyatına mensup ise dil ve edebiyat telakkisine hâkimiyet anahtar vazifesi görecektir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Künhü'l-ahbâr* adlı genel tarih kitabı iki bini bulan varak sayısı, pek çok cildi ve nüshası ile klasik Türk edebiyatının kendine has özellikleri olan eserlerinden biridir.³ Bu makalede *Künhü'l-ahbâr* örneği üzerinden fazla sayıda nüshası bulunan hacimli eserlerin nüsha ailesini çıkartma hakkında değerlendirmeler yapılacak, bu tür eserlerin tenkitli metnini kurmada yeni bir yöntem teklif edilecektir.

¹ Birkaç örnek için bk. Maas vd. 2011; Maas 1958; Lachmann 1969; Aland ve Aland 1982; Reynolds ve Wilson 1975; West 1973; Griffith 1968; Kristeller 1981; O'hara ve Robinson 2000; Salemans 2000; Wattel 1996.

² Birkaç örnek için bk. Ateş 1942; Aksoyak 2007: 32-39; Aksoyak 2016: 707-713; Kavakçı 1982; Tulum 2000; Erünsal 2006: 17-45; Özyıldırım vd. 2017.

³ *Künhü'l-ahbâr* bütün rükünleri ile Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde, Prof. Dr. Derya Örs editörlüğünde tarafımızca neşre hazırlanmaktadır.

1. *Künhü'l-ahbâr*'ın Bölümleri

Künhü'l-ahbâr, "rükün" adı verilen 4 ana bölümden meydana gelmiştir. Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'ın mukaddimesinde I. rükünde Peygamber Efendimiz'in latif ruhlarının yaratılmasından Hz. Âdem'in yeryüzüne inişine kadarki süreçte yaşananları, âlemin yaratılışının başlangıcını, yeryüzündeki dağları, denizleri, nehirleri, iklimleri, şehirleri; II. rükünde Hz. Muhammed'in (ö. 11/632) yaratılışını, peygamber olarak gönderilmesini, dört halifeyi, Emevi ve Abbasi liderlerini, diğer Arap ileri gelenlerini, Arapların zahir ilimlerde kitapları olan müelliflerini, ilk büyük meşayihini, tabiplerini; III. rükünde Türklerin kıssa ve haberlerini, Tatar aşiretlerini, özellikle Oğuz boyunu, Oğuzlardan zuhur eden melik ve hanları; IV. rükünde ise Osmanlı Devleti sultanlarını anlatacağını ifade etmektedir (Gelibolulu Mustafa Âlî : vr. 8a-b).

Ancak Âlî, bu şablondan bir nebze saparak *Künhü'l-ahbâr*'ı tamamlamıştır. Mevcut nüshalara göre;

I. rükünde Hz. Muhammed'in mübarek ruhlarının, âlemin ve içindekilerinin yaratılışı; dünyadaki denizler, nehirler, pınarlar, kuyular, adalar, yedi iklim, eski milletler ve dinleri, Hz. Âdem'in yaratılışından önceki süreç; Hz. Âdem, Havva, Hz. Şeys, Hz. İdris, Harut ve Marut, Hz. Nuh, tufandan sonraki melikler, Avc b. Unuk,⁴ Ham, Sam ve Yafes ile oğulları, Hz. Salih, İskender-i Zülkarneyn, Ye'cüc ile Me'cüc, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Mekke'nin ve Beytullah'ın imareti, Beytullah'ın inşası ve onarım dönemleri, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Yunus, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. İsa;

⁴ Bu isim kaynaklarda Üc/Âc/Avc b. Ük/Anak/Anâk gibi şekillerde geçmektedir. Klasik Türk edebiyatı ve ilahiyat alanlarında çalışan araştırmacılar umumiyetle, birden fazla varyantı olan isimlerde, muteber bir kaynak olan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ni yazım birliği sağlamak için esas alırlar. Biz de çalışmalarımızda buna riayet etmekteyiz. Bununla birlikte yayınumuzda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin tercihi olan Üc b. Unuk (bk. Bozkurt 2012: XLII/34-35.) yerine Avc bin Unuk varyantını kullanacağız. Bunun nedeni Hz. Nuh'un gemisinin indiği Cudi dağının (bk. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hûd Sûresi, 44. âyet) yakınında yer alan Cizre yöresinde çok yemek tüketen, kaba saba insanlar için 'Avc benzetmesinin kullanılmasıdır.

II. rüknde Hz. Muhammed, dört halife, sahabe-i kiram, aşere-i mübeşşere, mezhep imamları, muhaddislerin ileri gelenleri, Cemel Vak'ası'nda şehit olanlar ve on iki imam;

III. rüknde Tolunoğulları, Fâtimîler, Çerkezler, Emevi ve Abbasi halifeleri, Hüseyin Baykara, Erdebil, Buhara, Semerkand, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Zülkadiroğulları, Hindistan, Çapur, Mazenderan, Türkmen ve Şirvan devletleri, Sâ mânîler, Âl-i Büveyye, Horasan ve Kirman Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Atabegler, Harezmsahlar, İlhânîler, Cengiz Han, Timur Han, Danişmendliler, Konya Selçukluları;

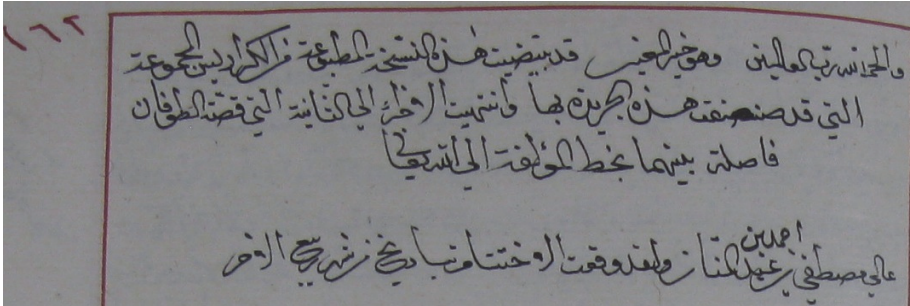
IV. rüknde Osmanlı Devleti hükümdarları hakkında bilgiler vardır.

Metin neşrinin en önemli noktalarından biri müellifin elinden çıkmış nüshanın muhtevasını eksiksiz bir şekilde metne çevirmektir. Yanlış okunan, takdim-tehir hatası yapılan yerler nâşir tarafından başka bir baskıda tashih edilebilir. Eski dil ve metinlere hâkim okurlar okuma esnasında sorunu re'sen giderebilir. Ancak metne alınmayan bir dilsel unsur için bunlar mümkün değildir. Atlanan kısımlar -başka bir araştırmacı tarafından yeni bir neşir yapılmayacağı takdirde- sonsuza kadar yazma nüshada kalabilir. Metinden atlamalar yapmak hacimsiz denebilecek eserler için ikincil derecede önem taşıyabilir. Çünkü müstensihin ihmal veya kasıt nedenleriyle dışarıda bırakabileceği yekûn azdır. Yekûn ne kadar artarsa müstensihin atlama yapma ihtimali de o kadar artar. Bu bakımdan hacimli bir eser çalışan bir nâşirin ilk yapması gereken metnin ana ve alt bölüm başlıklarını çıkartmak, daha sonra bütün nüshaları bunlarla mukayese etmek, ciddi atlamalar olanları -eğer aynı bölümü içeren yeterli sayıda nüsha varsa- elemek olmalıdır.

Künhü'l-ahbâr nüshalarında rükünlerin "fasl" ile başlayan alt başlıkları tarandığında bazı nüshaların atlamalar yaptığı görülmektedir. Örneğin Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 68 nüshası (M2) I. rükünün II. parçası ile başlamakta Yz. Yakub'un gördüğü korkutucu rüya hâdisesini (98a sayfası) yarım bırakıp Nuh tufanı sonrasındaki Mısır hükümdarlarına geçmektedir. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 765 nüshasında (Ü) Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) ve Süleyman Şah (ö. 479/1086) devri şairlerinin hal tercümelerine yer verilmemiştir. Çalışma konusu eserin sadece bir parçasını ihtiva eden nüshalar da bu aşamada tespit edilip -şayet müellif hattı, müellif hattından çoğaltılmış, kiraat ve sema kayıtlı değilse-

ayıklanabilir. *Âlî Târîhi*'nin Konya Bölge Kütüphanesi 42 Kon 3705 (KN),⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No. R. 1120 (R6), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2359 (İ5), TY 2400 (İ4), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 915 (HH1) nüshaları metinden sadece bir parça barındırmaktadır. Bu nedenle ilgili nüshalar seçere dışında tutulmuştur.

Nâşir, başlıkları kontrol etmeyi nüsha incelemesinin bir parçası olarak görmelidir. Çünkü bu esnada bazen yazmanın iç taraflarında işine yarayacak çok önemli bir kayda rastlayabilir. Boş bırakılan, kopan varaklarla veya ciltlemeyle ilgili bir sorunla karşılaşabilir. Nüsha tespitinde bunlardan da yararlanabilir. Mesela Mevlana Müzesi 3087 (MV) yazmasının başlıklarını denetlerken 162a sayfasında müellif hattı nüshadan çoğaltıldığını bildiren, kütüphanecilerin tespit etmediği bir kayda denk geldik (bk. Resim 1). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 2161 (E) nüshasının yapraklarının dağıldığını, tekrar ciltlenirken araya başka bir yazmanın sayfalarının eklendiğini, bölümlerinin yer değiştirdiğini gördük.

Resim 1:

2. *Künhü'l-ahbâr*'ın Nüshaları

Künhü'l-ahbâr oldukça hacimli bir eser olduğu için birden fazla cilt halinde tedvin edilmiştir. Ayrıca kainatın yaratılmasından önceki âlem, peygamberlerin yaşantısı, dünya üzerindeki deniz, dağ, nehir ve adalar;

⁵ Bu nüsha Isparta Halil Hamid Paşa Kütüphanesi No. 221, Konya Bölge Kütüphanesi No. 32 Hk 221 ve No. 42 Kon 3705 olmak üzere üç farklı yerde kayıtlıdır.

dinler tarihi, Arap, Türk, Tatar ve diğer çeşitli milletlerin kurduğu devletler, Osmanlı İmparatorluğu gibi bağımsız ele alınabilecek farklı konuları ele aldığı için bu ciltler çoğu zaman ayrı bir eser muamelesi görmüştür. Bütün rüknleri ihtiva eden bir takıma pek rastlanmaması, kimi rüknlerin nüshasının çok az, kimisinin çok fazla olması buna işaret etmektedir.

Âlî Târîhi'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1358 (HZ) nüshası şu şekilde bir notla başlar: *Ashâb-ı târîhden Âlî merhûm Künhü'l-ahbâr nâm târîh-i bî-nazîr-i dil-pezîrini dört cilt olmak üzere tertîb ü tedvîn idiüp âferîniş ü hübütdan tâ devlet-i ebed-peywend-i Osmâniyân efendilerimiz hazerâtının ibtidâ-yı zuhûrlarına gelince olan iki aded yukaru ciltlerini ahvâl-i Toluniyân'dan bölüp iki cildün hacimleri müsâvî olmayup biri büyük ve biri küçük oluyor. Mücerred iki cildün hacimleri beraber olmak için ikinciyi biz bu mahalden cildletdük. Bundan kitaba kat'a zarar yokdur.*

Muhtemelen müstensihçe yazılan bu nota göre *Künhü'l-ahbâr* 4 ciltten mürekkep olup I, II ve III. rüknler iki, Osmanlılara münhasır olan IV. rükn de iki ciltte toplanmıştır. Âlî Efendi, hacmi geniş olan I ve II. rüknleri bir ciltte, Tolunoğulları ile başlayan, hacimsiz diyebileceğimiz III. rüknü de bir ciltte bir araya getirmiştir. Bu durumda ilk iki cilt arasında hacim bakımından eşitsizlik vardır. Müstensih II. rüknün ortalarından başlamak suretiyle istinsah ettiği ciltte kendince bir denge yakalamıştır. Bununla beraber bu tarz bir tasarrufun sadece bu nüshayla sınırlı olduğunu eklemekte fayda vardır.

Nüshalarda Gelibolulu Âlî'ye ait az sayıda telif kaydı vardır. Bunlardan biri I. rüknün I. kısmının sonunda yer almaktadır. Âlî, Avc b. Unuk'un hikayesini anlattıktan sonra "Bu mahalde ki mücelled-i evvelün (I. rükn) cerîde-i ûlâsı tamâm oldu (Gelibolulu Mustafa Âlî: 188b)." diyerek kitabının ilk bölümünü bitirmiştir. Bu ibareden Âlî'nin I. rüknü iki cilt halinde tasarladığı anlaşılmaktadır. Hz. Nuh'un soyundan gelenleri anlatarak başladığı I. rüknün II. cildinde "Kitâb-ı *Künhü'l-ahbâr* ki münkasım-ı mücelledât-ı çârdür. Ve yine cild-i evvel iki cerîde-i latîfe ile nümûdârdur (Gelibolulu Mustafa Âlî: 388a)." demek suretiyle bunu teyit etmektedir. Ancak diğer kısımlarda Âlî'ye ait bir telif kaydına rastlamadığımız için diğer rüknleri kaç cilt olarak tedvin etmeyi tasarladığını Âlî'den öğrenememekteyiz. Sadece ser-levha bulunan, üsluptan bölüm başı olduğu anlaşılan yerlerden hareketle I. rüknün I. kısmı bir cilt, I.

rükünün II. kısmı ile II. rükünün bir cilt, III. rükünün bir cilt, IV. rükünün de iki cilt olacak şekilde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı beş cilt şeklinde tanzim ettiği sonucu doğmaktadır.

Künhü'l-ahbâr'ın mevcut nüshalarına bakıldığında müstensihlerin eseri istinsah ederken buna pek riayet ettikleri söylenemez. Kimi müstensihler ciltleri birleştirenken kimileri ayırmışlardır. Bu nedenle hacmi ve başlangıç ile bitişleri farklı pek çok nüshaya rastlanmaktadır. Tam nüshaların kompozisyonuna uymayan bölümler içeren yazmalar da vardır. Örneğin istinsah tarihi belli nüshalar içerisinde en eskisi olan M2 yazmasında tufandan sonraki Mısır firavunları, Hitay, Hint, İsrail hükümdarları, papalar ve Yunan kayserleri anlatılmaktadır. HZ nüshasında II. rüknden III. rükne geçişte Acem padişahlarının bilgileri verilmektedir. Dolayısıyla rüklere ve ciltlere göre bir tasnif yapılmadan *Künhü'l-ahbâr*'ın nüsha şeceresi ve ailesinin sağlıklı bir biçimde çıkartılması mümkün görünmemektedir. *Âli Târîhi*'nin mevcut nüshalarını rüklere ve ihtiva ettiği konulara göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

2.1. I-II. Rükñ

Yukarıda belirtildiği üzere Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'ın I. rükñ I. kısmını bir cilt, I. rükñ II. kısmı ile II. rükñü de başka bir cilt olarak tanzim etmiştir. Ancak eldeki nüshalar bu tanzime uymamaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'ın I. ve II. rükñünü ihtiva eden 10 nüsha vardır:

- 1- Mevlana Müzesi No. 3087 (MV)
- 2- Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 68 (M2)
- 3- Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Esad Efendi No. 2161 (E)
- 4- Nuruosmaniye Ktp. No. 3408 (N1)
- 5- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No. R. 1119 (R1)
- 6- Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hasan Hüsnü Paşa No.839/1 (HH)
- 7- Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 280 (M1)
- 8- Hamidiye Murad Molla Ktp. No. 911 (H)
- 9- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No. R. 1121 (R2)
- 10-Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. No. 782/2 (YK)

Bunların çoğunluğunu *Künhü'l-ahbâr*'ın başından I. rüknün sonlarına tekabül eden Hz. Yusuf'un kuyuya atılması hadisesine kadarki kısmı içeren nüshalar oluşturmaktadır. Bu aileye (A Ailesi) mensup 5 nüsha vardır:⁶ MV, HH, M1, H, R2.

I. ve II. rüknleri içeren üç nüsha bulunmaktadır: N1, R1, E. *Künhü'l-ahbâr*'ın müellif hattı nüshasından istinsah edilen MV nüshası ve muhtemelen A ailesinin kendisinden çoğaltılan diğer yazmalarında Hz. Yusuf'un kuyuya atılması hadisesi yarım kalmışken N1 (241b) ve R1'de (393a) devam etmektedir. Hz. Yusuf kıssasını yarım bırakan nüshaların üçünün (E, H, R2) sonuna, diğer ve tam nüshalarda olmayan bir cümle eklenmiştir. Bu cümle "Kendüsi girüye dönüp âh u enîn ü girye vü zâr ile karâr eyledi." olup metni bir sona bağlama, okura cildin bitişiini bildirme amacıyla yazıldığını düşündürmektedir. Bu bağlamda MV nüshasının müellif hattı nüshadan istinsah edilirken metnin yarım bırakıldığı, ailedeki diğer nüshaların MV yazmasından çoğaltıldığı, artık cümlenin de edebî bilgilere hâkim bir müstensih tarafından metin tamiri saikiyle konulduğu düşüncesi akla gelmektedir. Fakat MV nüshasından daha eski ve hacimli olan E nüshasının Hz. Yusuf kıssasının aynı yerinde bölümü bitirip (470a) diğer nüshalarda olmayan yeni bir ser-levhayla Hz. Yusuf'un yaşantısına devam etmesi izah gerektiren bir durumdur.

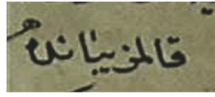
MV nüshasının A ailesindeki nüshaların kol başı olduğunu düşünmemizin bir nedeni gruptaki diğer yazmalardan eski tarihli olmasıdır. İkinci ve en önemli neden ise şudur: Dünya üzerindeki yedi iklim hakkında bilgi verilirken MV nüshasında bazı başlıkların altları boş bırakılmıştır. Örneğin "Tahrîr-i Sûret-i İklîmü'l-me'hûze min-Suveri'l-ekâlim ma'a Bahri'l-Fâris (87b)" başlığı kırmızı mürekkeple yazılıp boş bırakılmıştır. Boşluğun devamında "Der Tafsîl-i Hudûd-ı Vilâyet-i Mısır u Cigar el-Menkûle min-Tekâvîmi'l-Emsâr" başlığı gelmektedir. H nüshasında bu başlıklardan ilki kırmızı yazılıp ikincisi normal metinmiş gibi siyah mürekkeple yazılmıştır (91b). HH (80b), M1 (112b) ve R2 (107b) nüshalarında ise içeriği doldurulmayan başlıklar çıkarılıp tam olanlardan metin kurulmuştur. Metni kelime kelime karşılaştırdığımızda da MV,

⁶ Yukarıdaki listede nüshaların sonuna kısaltmaları parantez içerisinde yazılmıştır. Buradan itibaren nüshaların kısaltmaları kullanılacaktır.

diğer yazmalara nazaran az sayıda dilsel hata içermektedir. Bu değerlendirmeler neticesinde MV'nin emsal-nüsha (archetype) özellikleri taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır (Emsal-nüsha terimi için bk. Maas 2011: 14).

A ailesinin nüshaları bitiş cümleleri bakımından iki grup oluşturmaktadır. Bunlardan I. grubu sondaki artık cümleyi içeren H ve R2, II. grubu içermeyen M1 ve HH meydana getirmektedir. Aynı grupta yer alan HH ile R2 nüshaları stemmatoloji biliminin başka önemli bir ilkesi olan birleştirici hatalar bakımından ise aynı koldan geldiği fikrini veriyor. Örneğin mukaddimedede geçen "... rakam-ı bed'ü'ş-şiyem birle te'lif ü tahrîr itdiler (Gelibolulu Mustafa Âlî: HH vr. 1b; R2 vr. 2a)." cümlesindeki "te'lif ü tahrîr", ikisinde "tahrîr ü te'lif" şeklinde yer değiştirmiştir. Aynı varakta "ahsen-i inşâ birle tasnîf ü ta'bîr itdiler" cümlesinde "birle" edatı sadece bu iki nüshada "ile" şeklindedir. Diğer nüshalarda "hukemâ-yı uzemâ-yı nebâhet-esir" şeklindeki ibare HH'de "hukemâ-yı izâm-ı penâhet-esir" biçiminde ayırıcı bir hataya dönüşmüştür. Bu bakımdan -eğer müstensih tashihi söz konusu değilse- HH, ya R2'ye ya da R2'nin istinsah edildiği daha eski bir nüshaya dayanıyor olmalıdır.

I-II. rüknün ikinci ailesini (B ailesi) ise N1 ile R1 meydana getirmektedir. Bu iki nüsha ilk iki rüknün en geniş hacimli nüshalarıdır. *Künhü'l-ahbâr*'ın başından Hz. Muhammed'in yaşamı, 4 halife, mezheb büyükleri, Cemel Vak'ası, sahabenin ve 12 imamın yaşamlarına kadar gitmektedir. En son ashabdan Amr b. Haram-ı Ensârî'nin yaşamı anlatılmıştır. Her iki nüshanın paleografik özellikleri benzerlik göstermektedir. En belirgin özellik güzel he (ه) ile biten kelimelerin sonuna, özellikle satır sonunda bir boşluk varsa kuyruğu uzun tutulmuş, tek bir güzel he harfinin yazılmasıdır (bk. Resim 2). Bunun birer örneğini R1 nüshası 2a varlığının 19. satırının sonunda ve N1 nüshası 13a sayfasının 13. satırında görmek mümkündür. Bu paleografik özellik *Künhü'l-ahbâr*'ın 4. rüknünü içeren Topkapı Sarayı R. 1122 (R3), A. 3038 (A), H. 1358 (HZ) ve Nuruosmaniye 3409 (N4) nüshalarında da vardır. Ayrıca her iki nüshanın özellikle son kısmında metinde boşluklar vardır. Her iki nüsha mukayese edildiğinde bu boşlukların aynı istikamette olduğu görülmektedir (Bir örnek için bk. N1, 358a; R1 497a).

Resim 2:

Muhtemelen aynı nüshadan çoğaltıldıkları için N1 ile R1 arasında birleştirici pek çok hata vardır. Örneğin “Ve ensâb ü me’âsir-i zevi’l-halefi hüsn-i edâ ve ahsen-i inşâ birle tasnîf ü ta’bîr itdiler (N1, vr. 2a; R1, vr. 2a).” cümlesindeki “zevi’l-halef” terkihi sadece bu iki nüshada “zevi’l-hâ’if” biçimindedir. Aynı nüshaya dayanan, aynı müstensihçe çoğaltılan el yazması iki kitap arasında dahi nüsha farkları oluşmaktadır. Bu bakımdan N1 ile R1 arasında farklılıklar da vardır. Örneğin mukadimede;

Eyleyüp zikr-i cemîlin selefün
Kıldılar rûh-ı revânın ihyâ

‘İsevî nuṭk u hayât âbından
Mürdeler oldı ser-â-pâ ihyâ

Zîrâ ki «اذكر□□ موتاكم بالخير» hadîs-i şerîfindeki delâlet zümre-i ihyâ fırka-i mevtâyı hayr ile zikr eylemek; ya’nî her yâd olınduklarınca du’â vü senâları semtine gitmektedir. Veyâhud anlaruñ hayr-du’âlarına bâ’is olan ahbâr u âsârlarını silk-i nazm ve inşâ-yı cevâhir-i zevâhir gibi muntazam eylemekdür (N1, 2a).” biçimindeki parça R1’de yoktur. N1, R1’e göre daha özenle çoğaltılmış, daha az ayırıcı hataya sahip bir nüsha izlenimi vermektedir.

E nüshası başlangıç ve bitişi, içerdiği bölümler, bölümlerin yerleri ve birleştirici-ayırıcı hatalar bakımından diğer nüshalardan ayrılmaktadır. Örneğin Nuh tufanı zamanında yaşamış olan Avc b. Unuk’un yaşamından sonra yeni bir ser-levha ile Hz. Nuh’un oğulları ve torunlarına geçmesi gerekiyorken Hz. Yusuf’un hikâyesine geçmektedir. İslam tarihi ile peygamberler tarihi bölümleri yer değiştirmiştir. Bu nedenle nüsha Hz. Yusuf’un kuyuya atılması hikâyesiyle bitmektedir. Müstensih bu nüshayı muhtemelen şirazesini dağılan, sayfaları bir araya getirilirken bölümlerinin yeri değişen bir yazmadan çoğaltmıştır. Bu kanıda olmamızın nedeni müstensihin kitabın sonuna “Cild-i sâni bu mahalden şürû’

idüp tâ Sultan Murâd-ı Sâlis zamanına degin tahrîr ider (470a).” cümlesini yazmasıdır. Böylece o, I. rûkn konularından biri olan Hz. Yusuf’un kuyuya atılmasını II. rûknün sonu zannetmekte ve “Buradan itibaren ta Sultan III. Murad (ö. 1003/1595) zamanına kadarki hadiseler anlatılacaktır.” demektedir.

E nüshası A ailesindeki yazmalardan daha fazla, B ailesindekilerden daha az bölüm içermektedir. Bu nüsha I. ve II. rûknü içermektedir. Ancak II. rûknde yer alan Vak’a-i Cemel’de şehit olanlar, On İki İmam menakıbı, ashâbdan Amr b. Haram hal tercümesi eksiktir.

M2 yazması, istinsah tarihi belli en eski *Künhü'l-ahbâr* nüshasıdır. 22 Şâban 1019’da (22 Şâban 1610) istinsah edilen bu nüsha eserin yazılışından 12, Gelibolulu Âlî’nin vefatından 11 yıl önce çoğaltılmıştır. Bu kadar yakın bir tarih, ilgili yazmayı metin tenkidi açısından çok mühim kılar. Ancak bu nüsha I. rûknün I. kısmını içermemektedir. Ayrıca *Künhü'l-ahbâr*’ın bölüm kompozisyonu gözetilerek çoğaltılmış değildir. I. rûknün II. kısmının sonunda yer alan Hz. Yakub’un gördüğü korkutucu rüya (98a) hadisesini yarım bırakıp tufandan sonra gelen Mısır hükümdarlarına geçmektedir. Buradan da Hitay (Çin), Hint, İsrail hükümdarları, papalara ve Yunan kayserlerine geçmektedir. Bunların bir bölümü sadece YK nüshasında vardır. *Künhü'l-ahbâr*’ın tam olanlar dâhil diğer nüshalarında bulunmamaktadır. Buna benzer bir durum HZ nüshası için de geçerlidir. Bu nüshada II. rûknden III. rûkne geçilirken “Ahvâl-i Padişah-ı Acem” başlığı ile antik İran şahları hakkında bilgiler verilmiştir. İlgili bölüme diğer nüshalarda rastlanmamaktadır. Bunlar Gelibolulu Âlî’nin bazı bölümleri sonradan yazdığı, eserini yavaş yavaş tekmiil ettiği anlamına gelebilir. Müellif hattı nüshadan çoğaltılan MV nüshasında bazı başlıkların altının boş olması, IV. rûknün bazı nüshalarında sona eklemeler yapılması da bu duruma işaret etmektedir.

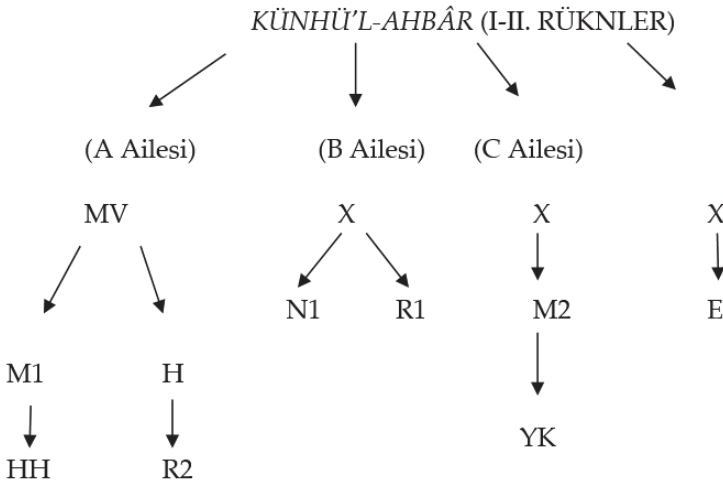
YK nüshası bir seçme eser mecmuasının içerisinde yer almaktadır. Hz. Nuh tufanından sonra gelen Mısır hükümdarları bölümünü içermektedir. *Âlî Târihi*’nin tam nüshalarında bulunmayan bu bölüm sadece M2 ve YK yazmalarında vardır. Bu bağlamda M2 ile YK nüshaları C ailesi olarak kabul edilebilir.

2.1.1 I-II. Rükñ Nüsha Şeceresi

Önceki başlık altında verilen bilgiler ışığında *Künhü'l-ahbâr* I ve II. rükñ nüshalarının şeceresi şu şekilde gösterilebilir:

2.1.2. I-II. Rükñ Metin Tesisinde Takip Edilecek Yöntem

Yukarıda izah edildiği üzere *Künhü'l-ahbâr*'ın I ve II. rükñ nüshaları oldukça farklı özelliklere sahiptir. Benzer özellikler taşıyan ve metin tenkidi için yeterli sayıda nüshası bulunan A ailesinin mensupları muhteva bakımından eksiktir. Muhtevası tama yakın olan B ailesinin sadece iki nüshası vardır. Bunlar da aynı müstensihçe aynı nüshadan çoğaltılmıştır. C ailesindeki iki yazmanın bazı bölümleri diğer nüshalarda bulunmamaktadır. E nüshasının ise kendine münhasır özellikleri vardır.

Olağan şartlarda yukarıdaki şecerede yer alan 4 koldan birer nüsha seçip bunlar üzerinden I ve II. rükñlerin metnini kurmak gerekir. Ancak bütün bölümleri içeren bir nüshanın olmaması, mevcut nüshaların çok farklı hususiyetler taşıması gibi nedenler stemmatik ilkeleri yetersiz kılmaktadır.

Hollandalı bilim insanı Jan Just Witkam (d. 1945), İbnü'l-ekfânî'nin (ö. 749/1348) çok sayıda nüshası bulunan *İrşâdü'l-kâsıd*'ının tenkitli

metnini müellifle bağlantısı olan, tarihi eski yedi nüsha üzerinden ortak okuyuşları vermek, farklı okuyuşları aparatta (dipnot) bildirmek şeklinde kurmuştur. Witkam, bu yönteme eklektik (derlemeci) yöntem adını vermiştir (Witkam 2011: 93). Türk bilim insanlarıncı da müellif hattı veya emsal nüshası kayıp eserlerin neşrinde kullanılan bu yöntem çok nüshası bulunan uzun metinlere de uygulanabilir. Bununla birlikte bu yöntemin hacimli, mensur eserlerde bazı dilsel unsurların ve doğru varyantların metin dışı kalması sorunlarına yol açabileceği; tedbir amaçlı, tamamlayıcı bir yöntem geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çift tetkik diye isimlendirilebileceğimiz bir yöntemin bu sorunları azaltabileceğini düşünüyoruz.

Çift Tetkik Yöntemi

Metin tenkidinde önce nüshaların fiziksel tavsiflerinin yapıldığı, daha sonra baştan, ortadan ve sondan 1-2 varaklık metnin otopsiye tutulduğu, çıkan sonuçlar doğrultusunda nüsha şeceresi/aileleri çıkartıldığı, tenkitli metnin şecere verileri doğrultusunda seçilen nüshalar üzerine kurulduğu bilinen hususlardır. Bir yazma nüshanın muhtevasının ve metin tenkidi için kıymetinin ancak baştan sona okunmasıyla net bir biçimde ortaya çıktığı alan çalışanlarının malumudur. Dolayısıyla hacimli metinlerde birkaç varağa dayalı otopside gözden kaçan yerler olabilir. İncelenen yerlerde metinsel eksiklikleri, dilsel hataları olan bir nüsha başka yerlerde diğer nüshalarda bulunmayan manzumeler ihtiva edebilir. Binlerce cümleden meydana gelmiş mensur bir eseri çoğaltan bir müstensihin bazı yerlerde bir cümleyi ya da bir paragrafı atlaması, uzun bir manzumeyi kısaltması kuvvetle muhtemeldir. Bu eserin çok sayıda nüshası varsa atlanan öge tenkitli metin için seçilen 3-5 nüshadan birinde olmayabilir. Çünkü fazla sayıda nüsha üzerine kurulmuş bir şecerede hata payı yüksek olacaktır. Bu surette tesis edilecek bir metinde müellifin ilmî, tarihî ve evrensel bir emanet olan ve muhafaza sorumluluğu nâşirde bulunan cümle veya cümlelerinin -eğer başka bir neşir yapılmayacaksa- sonsuza kadar yazma eserde metruk kalacağı anlamına gelecektir. Mesela *Künhü'l-ahbâr*'ın IV. rüknünün II. cilt nüshalarından HL'de Eğri Kalesi'nin fethine geçmeden önce Sadrazam İbrahim Paşa hakkında diğer nüshalarda olmayan bir paragraf vardır (440a). *Künhü'l-ahbâr*'ın metni

kurulurken eğer HL yazması tam nüsha olmadığı için mukayeseye dâhil edilmezse bu paragraf yazma nüshada kalmaya mahkûm olacaktır.

Ayrıca müellif pek çok bölüm ve başlıktan meydana gelmiş uzun bir metni kompoze etmede zorluk çekebilir. Örneğin *Künhü'l-ahbâr*'ın M2 ve YK nüshalarında “Fasl Dârü'l-mülk-i Mısrun Cebbârları Beyânındadır ki Tufandan Sonra Gelmişlerdir (M2, 98a; YK, 99b)” şeklinde bir bölüm vardır. Bu bölüm tam nüshalardaki kompozisyonda yer almamaktadır. Yine M2 yazmasında geçen Hitay, Hint, İsrail hükümdarları, papalar ve Yunan kayserleri konuları diğer nüshalarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tür eserlerde normal hacimdeki bir kitaptaki gibi standart bir kompozisyon olmayabilir. Hele ki eserde müellifin kitabını zaman içerisinde teknil etme gayreti sezileniyorsa metne son şeklini vermek nâşirin işi olacaktır. Nâşirin az sayıda nüsha mukayesesıyla eksiksiz bir metin çıkartması ise düşük bir ihtimal taşıyacaktır.

Klasik Türk edebiyatı kendine has edebî kaide ve kabullerle eser vermektedir. Klasik Türk edebiyatının kaide ve kabullerine hâkim biri çoğu zaman bir yazarın hangi durumlar için hangi ifadeler kullanacağı veya kullanmayacağı hakkında tahmin yürütebilir. Dolayısıyla kültür seviyesi ortalamanın üzerinde olan bir müstensihin nüshanın bir yerinde metin tamiri yapmış olma ihtimali her zaman vardır. Metinle arasında zaman farkı çağdaş nâşirlere göre daha az olan bir müstensihin yaptığı tamir nâşir için ufuk açıcı olabilir. Çok sayıda nüshası bulunan bir eserin metin tesisinde sadece 3-5 yazmayla yetinildiğinde kültür düzeyi yüksek, edebî kaidelere hâkim bir müstensihin yaptığı tashihli bir varyant kaçırılabilir.

Klasik Türk edebiyatında bazı kitapların birden fazla telif sürecinin olduğu bilinmektedir. Örneğin 18. yüzyıl müelliflerinden Bursalı İsmail Belîğ'in (ö. 1142/1729) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* adlı eseri 3 telif aşamasından geçmiştir (Donuk 2016: 115). Kimi yazarlar ilk telifte kullandıkları bazı manzume veya bilgileri sonraki teliflerine almamaktadır. Böyle bir eser neşreden nâşir, doğal olarak müellifin elinden çıkan son hâlin nüshaları üzerinden metnini kuracaktır. Ancak müellifin ilk telifte yer verdiği manzumelerin/cümlelerin sonsuza kadar yok olabileceği düşüncesiyle başa çıkmak zorunda kalacaktır.

Divan şairlerinin yaşamlarının anlatıldığı kitaplarda biyografinin sonunda genellikle şairin şiirlerinden örneklere yer verilmektedir. Hacı geniş bu tür eserler istinsah edilirken kimi müstensihlerin çeşitli nedenlerle bazı beyitleri atladıklarına şahit olunmaktadır. Örneğin Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1144/1731) *Vekâyiü'l-fuzalâ* adlı eserinde Nev'îzâde Atâyî'nin (ö. 1045/1635) biyografisinin metni geniş bir nüsha kadrosu derlemesiyle kurulduğunda aralarında *Atâyî Divanı*'nın güncel neşrinde bulunmayanların da olduğu 130 beyte ulaşılmaktadır (Ekinci 2018: 116). Bununla birlikte nüshaların çoğu bu sayının çok altında beyit içermektedir. Aynı eserde dikkat çeken başka bir husus da müstensihlerin beyit atlamalarının bir standardının olmamasıdır. Kimi müstensihler eserin başlarında atlamalar yapmamalarına karşın sonlarda pek çok manzumeyi metinden çıkarmışlar, kimi müstensihler ise bunun tersini yapmışlardır. *Vekâyiü'l-fuzalâ*'nın az sayıda nüshasıyla kurulan bir metnin Şeyhî Mehmed'in elinden çıkan asıl metinden daha fakir olacağı aşikârdır.

Yukarıda sözü edilen problemleri tespit etmek için nüshanın bütün metnini kelime kelime mukayese etmek gerektiği açıktır. Nüsha sayısı 20'yi aşan hacimli bir eserin bütün yazmalarını bu şekilde okumak zaman yönetimi açısından pek olası görünmemektedir. Ancak fazla nüshası bulunan hacimli bir eserde sadece 3-5 yazmanın baştan sona okunmasıyla diğer nüshalarda bulunan pek çok özel durumun gözden kaçabileceği de olasıdır. Dolayısıyla bu tür durumları tespit etme ihtimalini yükseltmek adına metin tenkidinde mukayeseye alınan nüshaların sayısının artması gerektiği açıktır.

Bizce nüsha şeceresi doğrultusunda 3-6 nüsha seçilip buna asıl nüsha kadrosu tanımı yapılmalıdır. Nüsha sayısı yirmiyi aşan eserlerde stemmatik bilgi şecere çıkartmaya imkân tanımayabilir. Bu durumda nüshalar önemli bir kayıt, istinsah tarihinin eskiliği, muhtevanın tamlığı, dilsel hataların azlığı gibi ikincil özellikler doğrultusunda seçilmelidir. Metin tenkidinin bilinen kaidelerine göre bu yazmalar üzerinden tenkitli metin kurulmalıdır.

Ancak nâşir bununla yetinmemelidir. Asıl nüsha kadrosunu tespit ederken kullandığı kıstaslar yardımıyla yine 3-6 nüsha daha seçip bunları yedek nüsha kadrosu olarak tanımlamalıdır.

Metin tenkidinde mukayeseye alınan nüshaların sayısı arttıkça aparata (dipnot) konan nüsha farkları, varak numaraları ve gerekli izahlar metni şişirebilmektedir. Bunlara yer vermek metni müellifin elinden çıkan hâlimden uzaklaştıran unsurları muhafaza etmek, gayesi metni anlaşılır kılmak olan aparatı ağırlaştırmak, zaman kaybına sebebiyet vermek anlamlarına gelebilecektir. Hatta mensur eserlerde 6 nüshadan fazlasının esas alındığı bir tenkitli metinde aparat, asıl metne yük olacak kadar dolacaktır. Bu yüzden yedek kadrodaki nüshaların nâşirce hatalı olduğu değerlendirilen metin farkları, varak numaraları ve izahatları aparata alınmamalıdır. Yedek nüshaların sadece metni müellifin elinden çıkmış hâline yaklaştıracak, daha güvenilir duruma getirecek noktaları tespit edildiğinde veya asıl nüsha kadrosunda bulunmayan ancak müellifin elinden çıktığı düşünülen cümle, paragraf, bölüm veya manzumeler görüldüğünde metne yansıtılmalıdır. Tabiri caizse yedek nüshaların artıları tenkitli metne dâhil edilmeli, eksi ve eksikliklerine dokunulmamalıdır. Nâşir, yedek nüshaların mukayesesi neticesinde yeni bir şeyle karşılaşmaması hâlinde bunu vakit kaybı değil, kurduğu metni kontrol etmek olarak algılamalıdır.

Biz bu yönetime çift tetkik, birincil değerdeki yazma grubuna asıl nüsha kadrosu, ikincil değerdekilere yedek nüsha kadrosu ismini uygun görüyoruz. Bu yöntemle kurulan metinlerde “Metin Tesisinde Dikkat Edilen Hususlar” başlığında çift tetkik yönteminin kullanıldığının ve asıl nüsha kadrosu ile yedek nüsha kadrosunda hangi yazmaların yer aldığına belirtilmesi isabetli olacaktır.

Fazla sayıda nüshası bulunan hacimli eserlerin neşrinde çift tetkik yönteminin uygulanması müellife ait cümle, paragraf, vb. dilsel unsurların atlanması ihtimalini rutin, tek nüsha kadrolu tenkitli metin usulüne göre yüzde elli azaltacaktır. Ayrıca bu yöntem birden fazla telifi olan eserlerde uygulandığında diğer teliflere ait nüshalar yedek kadroya alındığı takdirde müellifin ilk neşirdeki anlatımları aparatta da olsa korunmuş olacaktır.

Bu nedenle *Künhü'l-ahbâr*'ın I ve II. rüknlerinin metnini çift tetkik yöntemiyle tesis etmeyi tasarlıyoruz. Asıl nüsha kadromuzu MV, N1, E, M2; yedek nüsha kadromuzu ise M1, R1, YK ve III. rükn nüshası olduğu halde müstensih tasarrufuyla II. rüknün bazı bölümlerini içeren HZ

yazmaları oluşturacaktır. II. rüknün bazı bölümleri ve müellifin sonradan yazdığı anlaşılan Nuh tufanından sonraki hükümdarlar kısmı sadece R1 ve YK nüshalarında bulunduğu için yedek kadroda bulunan bu yazmaların nüsha farkları, varak numaraları ve izahatları bu kısımlarda tenkitli metne alınacaktır. Başka bir deyişle yedek kadrodaki R1 ve YK nüshaları tufandan sonraki hükümdarlar kısmında asıl kadroya dâhil edilecektir.

2.2. III. Rükñ

Künhü'l-ahbâr'ın en az nüshası bulunan rüknüdür. Rükñün nüshalarından biri olan Topkapı Sarayı Müzesi B. 238 (B) yazmasının zahriyesinde "*Künhü'l-ahbâr*'ın kem-yâb olup bulunmayan cildi" notu yazılıdır. Buna göre III. rükñ nüshaları eskiden de tedavülde az sayıda bulunuyordu. Türkiye kütüphanelerinde III. rükñün üç nüshası mevcuttur:

- 1- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No. H. 1358 (HZ)
- 2- Hamidiye Murad Molla Ktp. No. 913 (H1)
- 3- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No. B. 238 (B)

III. rükñ yazmalarının her biri ayrı özelliklere sahiptir.⁷ Üç nüshadan sadece HZ yazması Tolunoğullarından Anadolu Selçuklularına kadar tüm III. rükñ bölümlerini içermektedir. H1 nüshası III. rükñ II. kısmın ortalarında, Hindistan'daki sultanlar bölümü sonunda sona ermektedir. B nüshası III. rükñün sadece I. kısmını ihtiva etmektedir. Her biri ayrı bir nüshadan çoğaltıldığı izlenimi veren üç yazmanın şeceresini çıkartmaya gerek kalmamaktadır.

III. rükñün tenkitli metninin bu üç nüsha ile -şayet tespit edilebilirse- yurtdışındaki başka yazmalar üzerinden kurulması tasarlanmaktadır. Yukarıda değinilen çift tetkik yönteminin III. rükne uygulanıp uygulanmamasında nüsha sayısı belirleyici olacaktır.

⁷ Yukarıdaki listede nüshaların sonuna kısaltmaları parantez içerisinde yazılmıştır. Buradan itibaren nüshaların kısaltmaları kullanılacaktır.

2.3. IV. Rükñ

Kaynaklar *Künhü'l-ahbâr*'ın en önemli bölümü olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Eğri seferine kadarki tarihini içeren IV. rükñü göstermektedir. Çünkü Gelibolulu Mustafa Âlî bu rükñde devlet görevlisi sıfatıyla resmi belgelerden istifade etmiş, sadrazam, vezir, vali, kadı-müderres, asker pek çok kişiyi şifahi kaynak olarak kullanmış, bizzat şahitlik ettiği pek çok olay aktarmıştır (Schmidt 2002: XXVI/556). Muhtemelen bu önemden dolayı *Künhü'l-ahbâr*'ın nüshası en fazla olan rükñü IV. rükñdür. Sadece Türkiye yazma eser kütüphanelerinde kırk iki IV. rükñ nüshası vardır. Yurtdışındaki nüshalarla bu sayı altmışa yaklaşmaktadır.⁸

Gelibolulu Âlî, Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) dönemine geçişte münacat ve naat oluşturmak suretiyle IV. rükñü II. cilt şeklinde tanzim ettiği fikrini vermektedir. Bu nedenle *Künhü'l-ahbâr*'ın bazı nüshaları iki cilt olarak istinsah edilmiştir. IV. rükñün hacminin diğer üç rükñün tamamına neredeyse eşit olması da müstensihlerin metni ikiye bölmelerine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte bazı IV. rükñ nüshaları baştan sona kadar tek ciltten meydana gelmiştir. Kimi nüshalar da IV. rükñden küçük parçalar içermektedir. Biz IV. rükñ nüshalarının ilk tasnifini "Tam Nüshalar", "I. Cilt-II. Cilt Nüshaları" ve "Parçalar" olarak yaptık. İlk tasnifi şu şekilde gösterebiliriz:

Tam Nüshalar:

- 1- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 4225 (F)
- 2- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 5959 (İ)
- 3- Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, No. 920 (K1)
- 4- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1122 (R3) – Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. A. 3083 (A) (Bu iki nüsha takımdır.)

⁸ Makale konusu olan araştırmamız Türkiye'deki tüm nüshaları ve Almanya Milli Kütüphanesi, No. Hs.or.oct.1090 nüshasını bizzat incelemeye, yurtdışındaki diğer nüshaları katalog bilgileri üzerinden değerlendirmeye dayanmaktadır.

- 5- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1118 (R4)
- 6- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1117 (R5)
- 7- Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, No. 22 Sel 4704 (SE)
- 8- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, No. 2162 (E1)
- 9- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. E. H. 1392 (EH)
- 10- Hekimoğlu Ali Paşa (Millet Ktp.), No. 795 (HE) – 796 (HE1) (Bu iki nüsha takımdır.)
- 11- Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, No. 901 (K)
- 12- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 5961 (İ1)
- 13- Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, No. 765 (Ü)
- 14- Hamidiye (Murad Molla Ktp.) No. 914 (H2)
- 15- Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3406 (N2)
- 16- Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3407 (N3)
- 17- Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No. Y. 546 (TT)
- 18- Berlin Milli Kütüphanesi, No. Hs. or. oct. 1090 (BR)

I. Cilt Nüshaları:

- 1- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. A. 3080 (A1)
- 2- Bayezid Umumi Kütüphanesi, Hasan Fehmi Bölümü, No. 354 (BY)
- 3- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 4465 (F1)
- 4- İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, No. 361 (AR)
- 5- Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, No. 22 Sel 2310 (SE1)
- 6- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. H. 1359 (HZ1)
- 7- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 6029 (İ6)

II. Cilt Nüshaları:

- 1- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, No. 598 (HL)
- 2- Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3409 (N4)
- 3- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 1320 (İ2)
- 4- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 2377 (İ3)
- 5- Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Efendi Bölümü, No. 1783 (DT)
- 6- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1124 (R7)
- 7- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1125 (R8)
- 8- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1126 (R9)

Parçalar:

- 1- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1120 (R6)
- 2- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnî Paşa Bölümü, No. 915 (HH1)
- 3- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 2400 (İ4)
- 4- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No. TY 2359 (İ5)
- 5- Konya İl Halk Kütüphanesi, No. 42 Kon 3705 (KN)
- 6- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, No. A 550 (TD)
- 7- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1293 (R10)

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr* üzerinde sekiz yıl çalışıp sürekli değişiklikler ve ilaveler yapmıştır (Schmitd 2002: XXVI/555). Mustafa Âlî, Sultan III. Mehmed'in (ö. 1012/1603) Eğri kalesini fethini sonradan eserine eklemiştir. *Künhü'l-ahbâr*'ın bazı nüshalarında Eğri

kalesi fethinde yaşananlar, fetih için yazılan manzumeler varken bazı- larında yoktur. Tam olan nüshaları bu bakımdan iki gruba şu şekilde ayırabiliriz:⁹

Eğri kalesi konusunu içermeyenler: (F), (İ), (K1), (R5), (SE), (E1), (EH), (K), (İ1), (Ü), (H2), (N2), (N3), (TT), (HE) – (HE1), BR

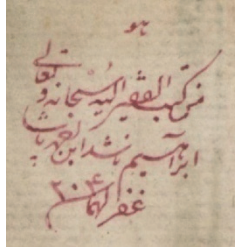
Eğri kalesi konusunu içerenler: (R4), (R3) – (A)

Eğri kalesi fethini içeren nüshalardan R4, müellif hattı nüsha ile aralarına çok yazma girmemiş izlenimi vermektedir. Eğri kalesini içeren diğer nüsha R3-A ile birleştirici hatalara sahiptir. Örneğin "Toldı bezm-i ehli ile ol beydâ (R4, 1b; R3, 1b)" mısrasındaki "ol beydâ" kelimeleri bu iki yazmada "sît ü sadâ" şeklindedir. Ayrıca bu nüshalar "Bu kadar zîb ü bu deñlü hikmet (R4, 1b; R3, 1b)" dizesindeki "zîb ü" ibaresini "deyn" şeklinde vermekle hatada birleşmişlerdir. Aynı manzumede "Fehm ü idrâk-ile mümtâz olalar (EH, 1b)" mısrası sadece bunlarda "Vâkıf-ı mertebe-i râz olalar (R4, 1b; R3, 2a)" biçimindedir. Bu ortak hatalar bu iki nüshanın birbirinden istinsah edildiği düşüncesini akla getirmektedir. R3 kendine has bazı anlatımsal hatalar içerdiği için R4'ün kopyası olabilir. Örneğin "nûr-ı Muhammed'i mazhar-ı 'izz-i sermedî kılup (R4, 1b; R3, 1b)" ibaresindeki "'izz-i sermedî" R3'te "'izz ü sermedî" şeklinde bozulmuştur. R3'ün müstensih R4'te "'âlemi ol pertevüñ kem zerresinden" ifadesini "'âlemi ol pertevüñ ki zerresinden" şekline sokmuştur. Metinde başka örneklerine rastlanan bu tasarruflar R4'ün R3'e göre müellifin elinden çıkan nüshaya daha yakın olduğunu göstermektedir.

IV. rüknün tam nüshalarından ikisi *Künhü'l-ahbâr*'in en başından (I. rüknden) başlamakta ancak Nuh tufanından sonra IV. rükne geçmektedir. Müstensih tasarrufuyla bu şekilde tedvin edilen R5 ve SE nüshalarını ayrı bir aile olarak kabul etmek gerekir. Diğer nüshalardan ayrı olarak "nüzh-erây-ı merzbûm kıldı (SE, 1b; R5, 1b)." ibaresindeki "merzbûm" kelimesinin "merdûbûm" biçimine sokulması ve "Fehm ü idrâk-ile mümtâz olalar" mısrasının atlanması ortak hataları da R5 ile SE'nin aynı koldan geldiğini göstermektedir. SE'de "te'yîdât-ı tîğ-i mübîn (SE, 2a; R5, 1b)" ibaresinin "te'yîdât-ı tîğ-bîn" biçiminde tahrif edilmiş olması bu nüshanın R5'ten çoğaltıldığı intibahını uyandırmaktadır.

⁹ Yukarıdaki listede nüshaların sonuna kısaltmaları parantez içerisinde yazılmıştır. Buradan itibaren nüshaların kısaltmaları kullanılacaktır.

Künhü'l-ahbâr'ın Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) devrini neşreden M. Hüdâî Şentürk ve şair biyografilerini yayımlayan Mustafa İsen'in mukayesede kullandığı yazmalardan biri İ nüshasıdır (bk. İsen 1994: 91; Şentürk 2003: XLIV). İlgili bilim insanları bu nüshanın ilim âleminde en çok kullanılan ve tanınan nüsha olduğunu, Peçuyî İbrahim (ö. 1059/1649 [?]) tarafından çeşitli talikatlarla zenginleştirildiğini, bu nedenle istinsah tarihinin 1040 (1630/31) senesi civarı olduğunu ifade edildiğini bildirmektedir (Şentürk 2003: XLV; İsen 1994: 74). Bu çıkarım, zahriyedeki İbrahim Nâşid'e (ö. 1206/1791) ait temellük kaydının (bk. Resim 3) yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü yazmadaki tüm talikatları kontrol ettiğimiz hâlde Peçuyî İbrahim'a ait herhangi bir işaret bulamadık.¹⁰

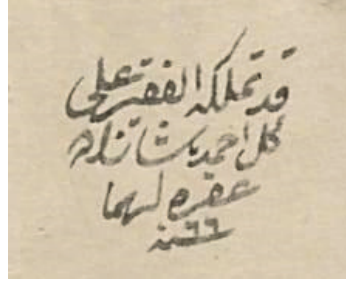

Resim 3:

Biz İ, İ1, EH, E1, TT ve N3'ün aynı aileye mensup olduğu, İ ve E1'in EH'den, N3'ün TT'den, İ1'in ise şuan mevcut olmayan bir nüshadan çoğaltıldığı kanaatindeyiz. İ ve TT nüshalarının istinsah tarihi belli değildir. N3'ün kopya edilme tarihi Zilhicce 1095 (Kasım/Aralık 1684), İ1'in Rebülevvel 1085'tir (Haziran/Temmuz 1674). EH'nin ise zahriyesindeki bir temellük kaydından (bk. Resim 4) 1066 (1655/56) senesinden önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. İstinsah tarihi yazılı olmayan E1 nüshanın müstensihisi İbrahim Bezmî'dir (ö. [?]) (E1, vr. 611b). Bezmî, istinsah tarihi 1082 (1671/72) olan N2¹¹ nüshasının da müstensihisi olduğu için E1, 1082 (1671/72) senesi civarında çoğaltılmış olmalıdır.

¹⁰ *Künhü'l-ahbâr* ile ilgili çalışmalar yürüten Sayın Prof. Dr. Mustafa İsen ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Hüdâî Şentürk'e teşekkür borcumuzun olduğunu belirtmek isteriz. Özellikle Mustafa İsen'in şair biyografileri sayıları doğrultusunda çıkarttığı nüsha tasnifi şecere çıkartırken işimizi epey kolaylaştırdı.

¹¹ Aynı müstensihinin çoğalttığı N2 nüshasının aynı ortak hatayı taşımaması iki nüshanın farklı yazmalardan çoğaltıldığı ile izah edilebilir.

Resim 4:

İ, İ1, EH, E1, TT ve N3 nüshalarının aynı kola mensup olduğunun düşünülmesinin sebebi aralarında birleştirici (ortak) hataların bulunmasıdır. Mukaddimenin başında “Nazm-ı Bedîhe” başlığı ile Arapça iki beyitlik bir manzume vardır. İlgili nüshalarda manzumenin 4. mısrası yoktur. EH, E1 ve İ nüshalarında diğer iki nüshadan ayrı olarak 3. Mısranın başına ise “Nesr” kelimesi yazılmıştır. “Oldı bir hûb nişîmen peydâ” mısrasının “Eyledi bir nişîmen-i mergûb peydâ” biçiminde yazımı sadece EH, E1 ve İ nüshalarında görülmektedir. İ ve E1 nüshaları ayırıcı hatalar içerdiği için EH’nin bunlardan çoğaltılmış olması ihtimali düşüktür. Örneğin İ nüshasında EH, E1’den ayrı olarak “ol zemîn-dih-i besâfîn ü gülzâr ve resp-peyvend-i berg ü bâr-ı eşcâr” ibaresinde seciyi meydana getiren sözcüklerden “gülzâr” kelimesi bulunmamaktadır. “îlâib-i hayrât ü müberrât” cümlesindeki “müberrât” kelimesi İ’de “berât” şekline girmiştir. Bu ayırıcı hatalar ve sondan kırk varak kadar eksik olması İ’nin EH’den istinsah edildiği düşüncesini akla getirmektedir. 1082 (1671/72) tarihi civarında çoğaltıldığı düşünülen E1 nüshası da 1066 (1655/56) yılından önce tedvin edilen EH nüshasından istinsah edilmiş olmalıdır.

TT nüshasında “*alâ ahbâbîhi ve ‘aşîretihi* (TT, 1b)” duasındaki “aşîretihi” kelimesinin “atiretihi” şekline girmesi ve;

Bileler tâ ki cemî’-i eşyâ

Yoğ-iken sun’-ıla oldı peydâ (TT, 1b)

beytinde mısraların arasına “li-Münşî’ihi” başlığının yazılması gibi hususi hataların varlığı onun N3’ten çoğaltıldığı izlenimini vermektedir.

İl nüshası Nazm-ı Bedîhe'nin 3. mısrasını da içermemektedir. Şu an kayıp olan bir yazmadan istinsah edildiğini düşünmemizin nedeni -eğer hepsi müstensihî tarafından yapılmadıysa- fazla sayıda, diğer tam nüshalarda olmayan hatalar içermesidir. Örneğin "... hazîre-i laîfe-i 'âlemi ol pertevûn kem zerresinden ser-hadd-i vücûda getürdi (İ1, 1b)." cümlesinde "âlemi" kelimesinden sonra "yok iken" ibaresi yerleştirilmiştir. "...huzûr u şühûd-ı cilvegâhına yetürdi (İ1, 1b)." ifadesinin son kelimesi "buyurdı" olarak değiştirilmiştir.

Künhü'l-ahbâr'ın istinsah tarihi belli IV. rükn nüshaları içerisinde en eski tarihli olanı F yazmasıdır. F nüshası eserin yazılışından 22 yıl, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ölümünden 21 yıl sonra çoğaltılmıştır (İsen 1994: 91). Araya çok fazla zaman girmediği için bu nüshanın müellif hattından çok az bir sapma gösterdiği ihtimali yüksektir. İlk incelemede bile bu nüshanın diğerlerinden üstün özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Örneğin metnin sonunda yer alan "Sâbıkân bu hânedâna dâmâd olanlar gibi fahr-ı nâ-şâyesteleri müşâhede olunmadı." cümlesi sadece F nüshasında bu şekildedir. Diğer nüshalarda "fah-ı nâ-şâyesteleri (yersiz övünmeleri/şımarıklıkları)" terkibi "fah-ü nâzişleri, fahr-ı nâzişleri, fahr-ı nârişleri vb." şekillerde bozulmuştur. Bu nedenlerle F nüshasının emsal-nüsha (archetype) özellikleri taşıdığı söylenebilir.

IV. rüknün K, K1, N2, BR, Ü, H2 nüshaları;

'İlm ü 'akl-ile ser-efrâz olalar

Fehm ü idrâk-ile mümtâz olalar (EH, 1b)

beytinin ikinci mısrasını barındırmamaları nedeniyle aynı kola yerleştirilebilir. K 1072 (1661/62), N2 1082 (1671/72), K1 1083 (1672/73), BR 1092 (1681/82) istinsah tarihidir. H2 ve Ü nüshalarının istinsah tarihi belli değildir. Bu kolun en eski tarihli nüshası olan K yazmasının kol başı olarak alınıp diğerlerinin alta işlenmesi yanlış olmayacaktır. "Hazret-i Hakka bu hilkatde murâd (EH, 1b)" mısrası H2, Ü ve BR nüshalarında "Hazret-i Halka (H2, 1b; Ü, 1b; BR, 1b)" biçiminde bozulmuştur. BR de "gâh oldı ki selâfîn-i ceng-âzmâyı a'lâm-ı enbiyâdan biri ile mükerrem ü muhterem-i evliyâ eyledi (EH, 2a)." cümlesi eksiktir. Ü'de "sükker-bâr" terkibi "sükker ü bâr (Ü, 1b)", "fermân-rân olan şehryârân-ı zamandur" ibaresi "fermân-rân olan şehryârân-ı cihân-ı zamân (Ü, 2a)" şeklinde

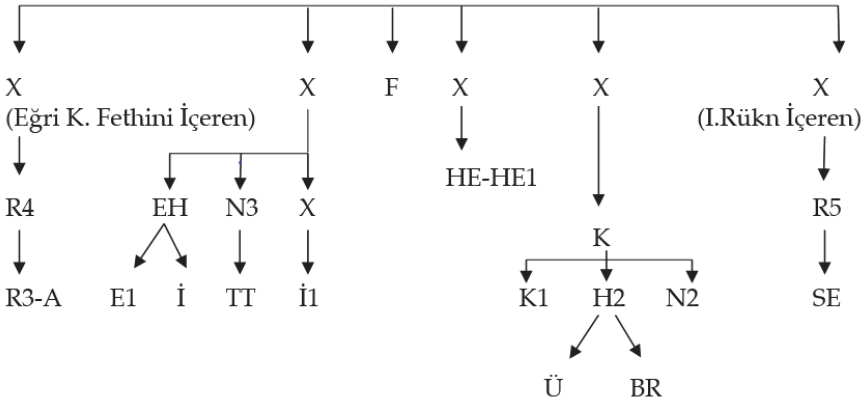
bozulmuştur. Bu bozulmalar H2'de olmadığı için BR ile Ü nüshalarının H2'den istinsah edildiği düşünülebilir.

HE-HE1 nüshası 1090 (1679/80) senesinde istinsah edilmiştir. Bu yazma yukarıdaki gruplandırmalarda esas aldığımız ortak hataları barındırmamaktadır. Sadece “Oldı bir hûb nişîmen peydâ (F, 1b)” mısrasının “Oldı bir nişîmen-i mergûb peydâ (HE, 1b)” olarak bozulması vardır. Bu hata EH nüshasında da vardır. Ancak Nazm-ı Bedîhe'nin EH'de eksik olan 4. Mısrası HE-HE1'de vardır. İlk varak boyunca HE-HE1 nüshasının başka nüshalara yansıyan hususi hataları da gözükmemektedir. Bu nedenle HE-HE1'in emsal nüsha özelliği taşıyan bir yazmadan istinsah edildiği izlenimi doğmaktadır.

2.3.1. IV. rûkn Nüsha Şeceresi

Yukarıdaki tespitler ışığında *Künhü'l-ahbâr* IV. rûkn tam yazmalarının nüsha şeceresini şöyle gösterebiliriz:

Künhü'l-ahbâr (IV. Rûkn)

IV. rûknün sadece I. cildini veya II. cildini ya da belirli bölümlerini içeren nüshaları da vardır. Bunların nüsha inceleme sonuçlarına ve şecerelerine yer vermek makale ebatlarını aşacağı için bundan kaçınılmıştır.

2.3.2. IV. Rükün Metin Tesisinde Takip Edilecek Yöntem

Künhü'l-ahbâr'ın IV. rükününün tenkitli metin tesisinde çift tetkik yöntemi kullanılacaktır. Asıl nüsha kadrosu F, R4, EH, HE-HE1 ve K; yedek nüsha kadrosu R3-A, N3, N2 ve R5 yazmalarından oluşacaktır. Esere sonradan ilave edilen Eğri Kalesi'nin fethinin anlatıldığı 10 varaklık kısım sadece R4, R3-A ve IV. rükünün II. cilt nüshalarından HL ve N4 yazmalarında bulunmaktadır. Bu kısmın metni kurulurken R4, R3-A, HL ve N4 nüshaları mukayeseye esas alınacaktır.

Yukarıda değinildiği üzere F yazması IV. rükünün emsal nüshası özellikleri göstermektedir. Ancak bazı nüsha farklılıklarında diğer yazmalardaki varyantların dil ve anlatım hususiyetleri bakımından daha uygun olduğu görülmektedir. Örneğin münacaat bölümünde "Ve sitâyîş-i bî-şümâr ol zemîn-dih-i besâtîn ü gülzâr (Sayısız övgü o, gül bahçeleri ve bostanların zeminini koyan/hazırlayan (Allah'adır).)" cümlesi F'de "Ve sitâyîş-i bî-şümâr ol zîbende-i besâtîn ü gülzâr (Sayısız övgü o, gül bahçeleri ve bostanların süslüsü olan (Allah'adır) F, 1b.)" şeklinde bozulmuştur. Ayrıca diğer nüshalarda bulunan bazı beyitler F nüshasında yoktur. Örneğin;

'İlm ü 'akl-ile ser-efrâz olalar
Fehm ü idrâk-ile mümtâz olalar (EH, 1b)

beyti F'de yer almamaktadır.

Bundan dolayı tenkitli metinde F yazması esas alınmayacak, nüsha farkları söz konusu olduğunda en uygun tercihin seçildiği eklektik (derlemeci) yöntem kullanılacaktır.¹²

SONUÇ VE ÖNERİLER

Elle çoğaltılmış tarihi metinlerin aslına yakın bir surette neşrine dayanan metin tenkidi bilginin bozulmadan sonraki kuşaklara aktarılması bakımından oldukça önemlidir. Son dönemde metin tenkidi ile ilgili kuramsal çalışmalar hız kazanmıştır. Her yazma eserin kendine has özellikleri vardır. Bu nedenle konusu tarihi metinler olan epigrafi, kodikoloji

¹² Eklektik (Derlemeci) Yöntem terimi için bk. Witkam 2011: 93.

ve stemmatoloji gibi bilimlerin verilerinin tek başına yeterli gelmediği durumlar ortaya çıkabilir. Muhtevası hacimli bazı tarihî eserler fazla sayıda yazma nüsha ile günümüze intikal etmiştir. Bu tür eserlerde metin malzemesi ve yazma nüshalar çok sayıda olduğu için genelde olasılıklara dayanan stemmatoloji biliminin sadece verileriyle işin içinden çıkılamamaktadır. Böyle bir eser neşredek bir nâşir stemmatoloji ve metin tenkidinin temel kabullerinin yanı sıra esere, yazarın yaşamına, yazarın ve yüzyılın dil ve anlatım hususiyetlerine, eserin mensubu olduğu edebî dönemin ilkelerine ve tarihi bilgilere hâkim olmalıdır. Çok sayıda nüshası bulunan hacimli eserlerden biri Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* isimli, genel tarih türüne giren kitabıdır.

Künhü'l-ahbâr gibi fazla sayıda yazma nüshası bulunan hacimli bir eser neşredek bir araştırmacının şu şekilde hareket etmesi önerilebilir:

- Neşredeceği eserin bölüm/cilt ayrımı yapmadan yurt içi ve yurt dışındaki tüm nüshalarını tespit ve temin etmelidir. Yurt dışı nüshaların temininin güçlüğü saha çalışanlarının malumudur. Bu noktada eğer yurt içinden eserin müellif nüshasına yakın özellikler taşıyan yeterli sayıda nüshası temin edilmişse ve yurt dışında müellif hattı veya çok eski tarihli bir nüshası yoksa yurt içindikiler üzerinden metin kurulabilir. *Künhü'l-ahbâr*'ın yurt içinde yeterli sayıda sağlam nüshası bulunan IV. rüknünün metninin yurt içindikiler üzerinden; yetersiz sayıda yazması bulunan III. rüknünün metninin yurt dışından temin edilecek yazmaların katılımıyla kurulması tasarlanmaktadır.
- Eserin baştan sona kadar tüm başlıkları listelenmeli, başlıklar doğrultusunda ana bölümler belirlenmelidir. 600/700 varak hacmini aşan eserlerde tüm metni kapsayan tek bir cilt ender bulunur. Muhtemelen birden çok cilde sahip olacak eserin nüshaları ciltlere ve bölümlere göre tasnif edilmelidir. Dört rüknden (ana bölüm) meydana gelen *Künhü'l-ahbâr*'ın nüsha tasnifleri ilk olarak rüknlere göre yapılmıştır.
- Nüsha incelemeleri, nüsha şeceresi/ailesi çıkartma ve tenkitli metin kurma her bölüm için ayrı ayrı yapılmalıdır.

- Eğer müellif hattı nüsha mevcut değilse stemmatik veriler doğrultusunda nüsha şeceresi çıkarılmaya çalışılmalıdır. Nüsha sayısı yirmiyi aşan eserlerde stemmatik bilgi şecere kurmaya imkân tanımayabilir. Bu durumda müellif hattından çoğaltıldığına dair kayıt, sema-kıraat kaydı, istinsah tarihinin eskiliği, muhtevanın tamlığı, dilsel hataların azlığı gibi ikincil kıstaslarla 3-6 nüsha seçilmelidir. Eserin tenkitli metni bu asıl nüsha kadrosu üzerinden metin tenkidinin mutlak ilkeleri çerçevesinde kurulmalıdır.
- Tenkitli metin tesisinden sonra bu makalede ayrıntılarına değinilen çift tetkik yöntemi uygulanabilir. Bu yöntemle asıl nüsha kadrosu belirlenirken gözetilen kıstaslarla 3-6 nüsha daha seçilmelidir. Kurulan tenkitli metin bu yedek nüshalarla da mukayese edilmelidir. Müstensih hatası olduğu açık olan nüsha farkları aparatın şişmemesi, metnin ağırlaşmaması için tenkitli metne yansıtılmamalıdır. Sadece metni yazarın elinden çıkan asla yaklaştıracak yeni bir varyant veya diğer nüshalarda bulunmayan cümle, paragraf, manzume vb. dilsel malzeme ile karşılaşıldığında metne alınmalıdır.
- “Metin Tesisinde Dikkat Edilen Hususlar” başlığı altında çift tetkik yönteminin uygulandığı belirtilmeli, asıl nüsha ve yedek nüsha kadrolarında yer alan yazmaların hangileri olduğu bildirilmelidir.

Kaynaklar

- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2007), “Kefeli Hüseyin’in Râz-nâme Adlı Eserinde Nüsha Ailesi Kurmada İzlenen Yöntem”, *Turkish Studies*, Volume 2, Issue 3, s. 32-39.
- _____ (2016), “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Divanları’nın Nüsha Ailesini Kurmada İzlenen Yöntem”, *14. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Anadolu ve Rumeli’de Yazılmış Türkçe Edebi Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*, Ankara: Grafiker Yayınlar.
- ALAND, Kurt ve Barbara Aland (1982), *Der Text des Neuen Testaments. Einführung in die Wissenschaftlichen Ausgaben sowie in Theorie und Praxis der Modernen Textkritik*, Stuttgart.

- ATEŞ, Ahmet (1942), "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7, s. 253-267.
- BORDALEJO, Barbara (2011), "The Phylogeny of the Tale-Order in the Canterbury Tales", *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-ağacı Yaklaşımı*, (Derleyen-Çeviren) Murteza Bedir, İstanbul: Küre Yayınları.
- BOZKURT, Nebi (2012), "Üc b. Unuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2012, C. 42, s. 34-35.
- ÇERÇİ, Faris (2000), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-ahbar'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- DONUK, Suat (2016), *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (hızl.) (2018), *Vekayi'ü'l-fuzala Şeyhî'nin Şakâik Zeyli-Şeyhî Mehmed Efendi*, (editör) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail (2006), "Divan Neşirlerinde Karşılaşılan Güçlükler I: Güvenilir Bir Metin Te'sisi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXVII, İstanbul, 17-45.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No. 2161.
- GRİFFİTH, J. G. (1968), "A Taxonomic Study of the Manuscript Tradition of Juvenal", *Museum Helveticum*, 25, 38-101.
- İSEN, Mustafa (1994), *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KAVAKÇI, Yusuf Ziya (1982), *İslam Araştırmalarında Usul*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KRİSTELLER, Paul Oskar (1981), "The Lachmann Method: Merits and Limitations", *TEXT*, 1, 11-20.
- LACHMANN, Karl (1969), *Kleinere Schriften*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- MAAS, Paul (1958), *Textual Criticism*, çev. Barbara Flower, Oxford: Clarendon Press.
- MAAS, Paul (2011), "Textual Criticism", *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-ağacı Yaklaşımı*, (Derleyen-Çeviren) Murteza Bedir, İstanbul: Küre Yayınları.

- O'HARA, Robert ve Peter Robinson (2000), *Report on the Textual Criticism Challenge 1991*, September 2000, <http://bmcr.brynmawr.edu/1992/03.04.22.pdf> (E.T: 04.09.2018).
- OKUYUCU, Cihan (2009), "Tenkitli Metin Çalışması ile İlgili Fikirlerim", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi II, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları 1,2,3*, 19-20 Nisan 2008, İstanbul, s. 442-445.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre vd. (2017), *Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- POLAT, Salahattin (2008), "Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: Metin Tenkidi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Cilt VI, Sayı I, s. 7-28.
- REYNOLDS, L.D. ve N. G. Wilson (1975), *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford.
- SALEMANS, Ben (2000), *Building Stemmas with the Computer in a Cladistic, Neo-Lachmannian Way*, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- SCHMİDT, Jan (2002), "Künhü'l-ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, C. 26, s. 555-556.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi (2003), *Künhü'l-ahbâr C. II Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mertol (2000), *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- WATTEL, E. (1996), "Clustering in Stemmatological Trees: How to Handle a Large Number of Versions", *Studies in Stemmatology*, eds. Pieter van Reenan and Margot van Mulken, Amsterdam: Benjamins, 311.
- WEST, Martin L. (1973), *Textual Criticism and Editorial Technique Applicable to Greek and Latin Textes*, Stuttgart 1973.
- WİTKAM, Jan Just (2011), "Establishing the Stemma: Fact or Fiction", *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-ağacı Yaklaşımı*, (Derleyen-Çeviren) Murteza Bedir, İstanbul: Küre Yayınları.